

‘Hardvochtige overwinnaars’: het Rijk op zijn hoogtepunt

Rond de tijd dat Nero de dood vond, in juni 68, stierven alle witte hennen in Livia's villa in Prima Porta, net als haar laurierbomenbos. Deze voortekenen gaven aan wat voor menig- een al zonneklaar was: de Julisch-Claudische dynastie had afgedaan. Daarom kreeg de cruciale vraag wie nu de macht in het Rijk ging overnemen ineens grote urgentie. Al snel werd duidelijk dat de troonopvolging niet tot stand zou komen via formele debatten in de Senaat, gunstige uitspraken van vogelwiche- laars of enthousiaste adhesie van het gewone volk. Wie de nieuwe keizer werd, zou worden bepaald door grof geweld en bloedvergieten. De periode na de ondergang van Nero wordt wel ‘Vierkeizersjaar’ genoemd, gezien de snelle en gewelddadige opvolging van heersers. De ellende van de burgeroorlogen uit de voorgaande eeuw keerde kortstondig terug in wat Tacitus omschrijft als ‘een periode rijk aan rampspoed, gruwelijk van oorlogsgeweld, verscheurd door onderlinge strijd: een periode die zelfs in momenten van vrede afschuwe- lijk was’.¹

Nero werd zoals gezegd opgevolgd door de vijfenzestigja- rige Galba, maar toen die terugkwam op zijn belofte om de Pretoriaanse Garde te betalen voor hun steun, zoals elke kei- zer met ingang van Claudius had gedaan, kwamen de Pretori-

anen op hun kenmerkend brute wijze verhaal halen: op 15 januari 69 vielen ze hem op het Forum aan, doodden hem en presenteerden zijn afgesneden hoofd aan de man die zij op het oog hadden als opvolger, Marcus Salvus Otho. Deze voormalige gouverneur van Hispania Lusitania (in het huidige Portugal) hield het drie maanden vol, tot hij de hand aan zichzelf sloeg na de nederlaag van zijn legioenen in het noorden van Italië tegen die van zijn rivaal Vitellius, de wrede en inhalige gouverneur van Neder-Germania. Aan Vitellius’ kortstondige bewind kwam een eind toen zijn strijdmacht in de pan werd gehakt door de legioenen die trouw hadden gezworen aan Vespasianus, een in de strijd gestaalde houwdegen die opstanden in zowel Britannia als Judea had neergeslagen. Nadat hij door Vespasianus’ troepen was betrapt terwijl hij zich schuilhield in een portierswoning bij het paleis, werd Vitellius halfnaakt met een strop om zijn nek door de straten van Rome gesleurd. Door het gepeupel beschimpt en met mest bekogeld werd hij ten slotte doodgestoken; zijn lijk werd in de Tiber gegooid. Dit gewelddadige en onwaardige einde, en ook dat van Otho, liet zien hoe diep de keizers in aanzien waren gedaald sinds de glorie tijd van Augustus.

Het keizerschap bleek in ieder geval een van de ongezondste banen op aarde. Niet alleen stierven vier achtereenvolgende keizers tussen juni 68 (Nero) en december 69 (Vitellius) door het zwaard, ook Tiberius, Caligula en Claudius waren met geweld omgebracht. Tacitus beweerde zoals gezegd dat zelfs Augustus was vergiftigd – door Livia uit de weg geruimd om plaats te maken voor haar zoon Tiberius. De nieuwe keizer, Titus Flavius Vespasianus, zou deze trend doorbreken. De geharde zestiger met zijn bruuske en pretenteloze voorkomen zou tien jaar aan de macht blijven en stierf in juni 79 een natuurlijke dood na op zijn sterfbed te hebben gegrapt: *Vae, puto deus fio* (‘Welwel, ik word zowaar een god.’)² Hij werd

inderdaad tot god verheven door zijn zoon en opvolger Titus, wiens heerschappij, afhankelijk van welke bron je gelooft, de terugkeer van de wrede trend inluide: de wijsgeer en geschiedschrijver Philostratus stelde een eeuw later dat Titus was vergiftigd door Domitianus, zijn jongere broer en opvolger. Samen vormden de vader en de twee zonen uit het geslacht van de Flavii de drie keizers van de Flavische dynastie, die van 69 tot 96 heerste.

Als indirecte opvolger van de spilzieke Nero moest Vespasianus noodgedwongen orde op zaken stellen in de rijksfinanciën. Hij verdubbelde sommige belastingen, voerde nieuwe heffingen in en harkte fondsen binnen met dubieuze praktijken als het verkopen van ambten aan de hoogste bieder en het aannemen van steekpenningen van misdadigers in ruil voor hun vrijlating. Hij werd berucht om een heffing die hij oplegde aan ondernemers die urine uit de openbare latrines verzamelden en aan leerlooierijen en wasserijen verkochten (dankzij de ammoniak in de urine kwamen de toga's zo stralend wit uit de was). Toen Titus tegen zijn vaders nieuwe belasting protesteerde, hield Vespasianus een munt onder diens neus en vroeg of die soms stonk. Toen Titus nee zei, antwoordde de keizer minzaam: 'En toch komt die uit urine' – en zo ontstond de uitdrukking *pecunia non olet* (geld stinkt niet).³ Deze belastingmaatregelen maakten Vespasianus er weliswaar niet populairder op, maar ze stelden hem wel in staat om het Theater van Marcellus te restaureren, evenals de gebouwen op de Capitolinus die tijdens de recente onlusten waren afgebrand.

De Flavii zouden een onuitwisbaar stempel op Rome drukken met hun meest vermaarde monument: de reusachtige ovale arena die het Amphitheatrum Flavium werd gedoopt. Hoewel er in Rome al in 264 v.Chr. gladiatorengevechten plaatsvonden, had de stad eeuwenlang geen grote of impo-

sante arena gehad, alleen tijdelijke houten bouwsels die na afloop van de spelen weer werden afgebroken. Het eerste stenen amfitheater werd pas in het jaar 29 gebouwd en was gefinancierd door een rijke senator en vriend van Augustus, Statilius Taurus. Het had echter zo’n bescheiden formaat dat Nero in 54 een tweede, groter amfitheater liet bouwen, zij het opnieuw van hout. Beide werden bij de Grote Brand in de as gelegd.

Het nieuwe amfitheater was van een totaal andere orde. Vespasianus had in 72 opdracht tot de bouw gegeven, maar het werd onder Titus afgebouwd en acht jaar later ingewijd. Het bouwwerk is nu wijd en zijd bekend als het Colosseum – niet omdat het kolossale afmetingen heeft, maar omdat het zich vlak bij de Colossus van Nero bevindt. Het amfitheater heeft een doorsnee van 200 meter, staat op de plek waar ooit een kunstmatig meer in een van Nero’s lusthoven lag en diende als toneel voor extravagante en vaak bloederige schouwspelen, waaronder gladiatorengevechten en ‘jachtpartijen’ op wilde dieren. Dit architectonische hoogstandje, bewijs van het technische vernuft van de oudheid, geldt inmiddels als hét symbool van de grandeur en – met zijn brullende menigten en bloederige spektakels – de onvoorstelbare wreedheid van Rome. Het telde (afhankelijk van welke bron we volgen) tussen de vijftigduizend en tachtigduizend zitplaatsen, en daarnaast nog duizenden staanplaatsen. Het publiek liep naar binnen via tachtig ingangen, waarvan er twee gereserveerd waren voor de keizer en diens familie, en twee voor de gladiatoren: de Porta Triumphalis (voor hun dramatische opkomst) en de Porta Libitina (voor het wegslepen van hun lijken) – vernoemd naar Libitina, de Romeinse godin van uitvaarten en begrafenissen.

Het Colosseum was niet alleen een architectonisch, maar ook een technologisch meesterwerk. Via een reeks onder-

grondse takels, kooien en hellingbanen werden de leeuwen en tijgers op dramatische wijze de ‘arena’ in gedreven. De arena bestond uit een plankier dat met zand (*arena* in het Latijn) was bestrooid om het bloed te absorberen. Boogvormige doorgangen, zogenoemde *vomitoria* (naar *vomere*, ‘braken’, ‘spuwen’) boden de toeschouwers toegang tot de genummerde vakken en een vlotte aftocht na afloop van het spektakel. De toeschouwers kregen plaatsen al naargelang hun maatschappelijke status: de elite had eigen zitplaatsen, met hun naam in de rugzitting gegraveerd, op het zogenoemde ‘podium’ onderin, het dichtst bij de arena. Boven de tribunes kon het velarium, een reeks van hout en tentdoek vervaardigde schermen, als een zeil worden uitgevouwen om op hete zomerdagen schaduw te bieden; de ‘zeilen’ werden bediend door potige matrozen van de vloot in Misenum. Het kale skelet van het Colosseum dat wij vandaag de dag zien, is niet alleen van vrijwel al zijn bakstenen ontdaan (in de middeleeuwen diende het als een soort recyclecentrum voor bouw materiaal), maar ook van zijn weelderige versieringen en bijzondere objecten, zoals de fontein die de toeschouwers met delicaat reukwater besprenkelden terwijl tijgers ter dood veroordeelde misdadigers verscheurden en de gladiatoren elkaar de schedel insloegen.

Martialis omschrijft het gros van de toeschouwers in het Colosseum (al dan niet terecht) als ‘barbaarse’ buitenlandse bezoekers: Grieken, Arabieren, Egyptenaren, Ethiopiërs en een volk uit het Donaugebied, de Sarmaten, die erom bekendstonden dat ze het bloed van hun paarden dronken.⁴ Een typisch dagje uit in het Colosseum bood hun een ochtend wilde dieren afslachten – soms wel honderd leeuwen achter elkaar – en daarna, tijdens de lunchpauze, terechtstellingen van ter dood veroordeelde misdadigers. Het middagprogramma was gereserveerd voor gladiatorengevechten. Gladiatoren (ver-

noemd naar hun korte zwaard, de gladius) waren vaak, maar zeker niet uitsluitend, slaven. Voor het overgrote deel waren het beroepsvechters die onder supervisie van hun *lanista* getraind werden in een speciale school, de *ludus*. Alle gladiatoren zwoeren een huiveringwekkende eed: *uri, uinciri, uerberrari, ferroque necari* (‘met vuur te worden gebrandmerkt, in ketenen gebonden, met staven geslagen en met een wapen van ijzer gedood’). Die wapens waren uiteenlopend qua formaat en vorm, want gladiatoren hadden verschillende, strak afgebakende rollen, en hun kledij en wapenrusting waren soms, zoals we hebben gezien, afgekeken van traditionele vijanden als de Galliërs, Samnieten en Thraciërs. Andere ‘personages’ waren de nautisch uitgedoste Retarius of Netman met zijn visnet en lange drietand, en de Murmillo, die voorzien was van een gladius, een rechthoekig schild, een helm met een rastervizier en een helmbos, versierd met een afbeelding van een vis (de *mormyrus*), waaraan hij zijn benaming ontleende. De gevechten vonden plaats tussen ongelijke partijen: de rappe, karig bewapende Netman probeerde bijvoorbeeld de Murmillo in zijn net te vangen en te harpoeneren; de Murmillo op zijn beurt was zwaarder gepantserd maar moest het met een veel korter wapen doen. De meeste gladiatoren deden twee of drie gevechten per jaar, met een gemiddelde levensverwachting van hooguit twaalf gevechten. Niet elk gevecht eindigde in de dood, want een gladiator die zich populair had weten te maken kon ‘respijt’ krijgen van de toeschouwers, tot een volgende gelegenheid.

Weliswaar stonden gladiatoren lager op de maatschappelijke ladder dan prostituees en bankroetiers, maar hun roem leverde wel voordelen op: een graffito over een gladiator met de naam Celadus in Pompeji verklaarde dat hij *suspirium puellarum* was (alle meisjes het hart op hol bracht). Een andere gladiator, Sergius, had blijkbaar dezelfde uitwerking op het

Mozaïek van de brute nasleep van een gevecht. Links de zegevierende gladiator naast een Netman, die op zijn drietand ligt. Daarboven wacht een tweede Netman hetzelfde lot als een Secutor zijn gladius heft om die in hem te stoten. Rechts viert een derde Netman dat het hem beter is vergaan.

zwakke geslacht, want ene Ennia, echtgenote van een senator, liet haar gezin (haar huilende kroost inclusief) in de steek en ging er met hem vandoor naar Griekenland. Juvenalis weet te melden dat Sergius er afstotelijk uitzag, met butsen in zijn gezicht en ‘de onprettige aanblik van een constant tranend oog’. Maar zulke verminderingen benamen Ennia en andere vrouwen allerminst de lust. Zoals Juvenalis verbitterd constateert: ‘Het ijzer, daar vallen ze voor.’⁵

Er waren zelfs vrouwelijke gladiatoren, die zich mengden in wat een dichter die het daar niet mee eens was ‘manhaftige strijd’ noemde.⁶ Hun aantrekkingskracht lijkt voornamelijk te hebben gelegen in het feit dat het vrouwen waren: ze waren zo zeldzaam dat het Latijn geen aparte term voor hen had, *gladiatrix* bijvoorbeeld. Toch worden ze in tal van bronnen genoemd, als een populaire, zij het soms scandaleuze at-

tractie. Schrijvers uit die tijd hebben het over vrouwelijke wagenmenners en *venatores* (beestenvechters). Martialis beweert dat hij vrouwen in de arena leeuwen had zien doden, en tijdens een spektakel namen vrouwelijke vechters deel aan het afslachten van negenduizend dieren. Vrouwen vochten ook tegen elkaar, en soms moesten ze het opnemen tegen wat een Romeinse dichter omschreef als ‘een vermetele sliert dwergen’.⁷ Opmerkelijk genoeg lijken sommigen van deze vrouwelijke gladiatoren afkomstig te zijn geweest uit de hoogste klassen, iets wat Romeinse schrijvers en historici schokkend en schandelijk noemden. Helaas is nergens te lezen wat een Romeinse van goede komaf kon hebben bezielde om een zwaard ter hand te nemen, een gepluimde helm op te zetten en het ‘wrede zand’ van de arena te betreden.⁸

De rol van de gladiator was juist uitzichtloos en niet te benijden, zelfs voor mensen met zeer beperkte carrièrevooruitzichten, zoals de vrouwen van Rome. Slechts een handvol koos er uit vrije wil voor. Seneca de Jonge noemt het geval van een Germaanse gladiator die niet wilde vechten en in de latrines van de arena zelfmoord pleegde met een *xylospongi-um*, een spons op een stok waarmee Romeinen hun billen afveegden. De onfortuinlijke strijder verstikte zichzelf door de spons in zijn keel te duwen. ‘Het was geen bijster elegante of eervolle manier om te sterven,’ schreef Seneca kritisch. Hijzelf zou zich, zoals we hebben gezien, op een waardiger manier van kant maken.⁹